

Köşk Höyük (Niğde) Neolitik Köyünde Kil Sıvalı İnsan Başları*

Remodeled Human Skulls in Köşk Höyük (Niğde) Neolithic Village

Metin ÖZBEK**

Öz

Niğde'nin Bor ilçesi sınırları içerisinde yer alan Köşk Höyük'te, 1985-2008 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında, Geç Neolitik Evre ile tarihlendirilen seviyede toplam 19 insan kafatası gün ışığına çıkarılmıştır. Bu kafataslarından bir tanesi ölüm yaşı belirlenmemiş olan bir çocuğa, geri kalan on sekizi ise kadın ve erkekler aittir. Kil sıvalı kafataslarının her biri hasır parçasına sarıldıktan sonra tek ya da grup halinde yerleşme içinde öngörülen belirli bir odada korunmuştur. On üç kafatasında kil kullanılarak yüz kısmı ağız, burun, kulak ve gözler şekillendirilmek suretiyle yeniden canlandırılmış, daha sonra da kırmızı aşı boyası ile tüm yüz boyanmıştır. 19 kafatasından diğer altısında ise buna benzer hiçbir uygulamaya gidilmemiştir. Bazı kil sıvalı kafataslarına kilden boyun yapılmıştır. Ölünün yüz hatları kil hamur kullanılarak yeniden canlandırılırken kafatasının geri kalan kısmı da belki saç ya da bitki saplarından hazırlanan bir başlıkla kaplanıyordu. Ancak tüm bu malzemeler zamanla çürüyüp yok olacağından sadece bir tahmin olarak kalmaktadır. İki kafatasının tomografik görüntüsünden anlaşılacağı üzere, alt ve üst çenelerde dişler alveollerinde bulunmamaktadır. Dişlerin yer aldığı soketler tümüyle boştur. Yerleşme içinde normal gömülerin bulunduğu kısımda biri çocuk dört bireyin in situ durumunda başsız gövdeleri taban altı gömüsü olarak ele geçmiştir. Tüm normal ve başsız insan gövdeleri yerleşme içinde evlerin taban altlarında bulunmuştur. Kafataslarıyla aynı yapı katlarından çıkarılan başsız gövdeler ölü gömme adetinin uygulanış biçimi hakkında önemli ipuçları verebilir. Buna göre, ölü önce bir odanın taban altına hocker konumunda yanına bazen ölü hediyeleriyle birlikte gömülüp üstü kapatılmaktadır. Bir süre sonra, ölü büyük ölçüde çürüyüp iskelet haline dönüştüğünde, mezarın sadece başa rastlayan kısmı açılıp kafatası ve alt çene ilk iki boyun omurunun anatomik eklemleşmesi bozulmadan büyük bir dikkatle alınıp mezar tekrar kapatılmaktaydı. Anadolu'da Çanak Çömlek Öncesi Neolitik Evre ile yaşlandırılan hiçbir kil sıvalı kafatası örneğine rastlanmamış olması bu adetin önce Yakın-Doğu'da ortaya çıktığını, zamanla kuzeye doğru yayılarak Anadolu'da da benimsendiğini akla getirmektedir. Bununla birlikte, bu ölü

* Bu çalışma Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıklar ve Müzeler Genel Müdürlüğü 30. Uluslararası Kazı Araştırma ve Arkeometri Sempozyumunda (26-30 Mayıs 2008) bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, mozbek@hacettepe.edu.tr

gömme geleneğinin kültürel yayılma kapsamı içinde değerlendirilebilmesi için Anadolu'nun diğer bölgelerinde de benzer buluntuların ortaya çıkmasını beklemek daha uygun olacaktır. Aşağı yukarı 7 bin yıl öncesinden günümüze ulaşan bu gizemli insan yüzleri Köşk Höyük'te Geç Neolitik Evrenin II. ve III. yapı katlarından gelmiştir. Aynı yerleşmenin Kalkolitik çağında ise bu ilginç ölü gömme geleneğinin hiçbir izine rastlanmamıştır.

Anahtar sözcükler: ölü gömme, kil sıvalı insan başları, Köşk Höyük, geç neolitik

Abstract

Between 1985-2008 field seasons, a total of nineteen human skulls were discovered at the Late Neolithic period site of Köşk Höyük, which lies within the borders of Bor, a district of the Niğde Province in Central Anatolia. One of the skulls belongs to a child and the remainder to adult males and females. The skulls were wrapped in a mat and preserved in specific places of the domestic area either as isolated skulls or in groups. Among thirteen of these skulls the mouths, noses, eyes and ears were depicted with clay and were painted with ocher, while the remaining six were untreated. Some remodeled skulls were provided with necks of plaster. While the faces of the dead were remodeled with clay and painted with red ochre, the top and back of the skull may also have been decorated with hair or some special plants. But, this remark remains purely speculative since all these decorations must have decayed and disappeared in time, if they ever existed. As seen on the computed tomography of two plastered skulls no teeth are present in the mandible and maxilla, and the well preserved alveolar sockets seem to be completely empty. Four headless skeletons were also unearthed in situ in the same domestic area. One of them belongs to a male aged approximately 15-16 years old and the others belong to adult of both sexes. All the normal burials and headless bodies were found beneath the floors of houses in the domestic architecture. The fact that we come across bodies without heads from the same cultural level where the human skulls were recovered provides us with important evidence about the proceedings of this mortuary practice. It appears that the corpse is first buried underneath the floor inside a house in a flexed position with or without mortuary gifts and after the flesh had decayed the grave was probably reopened in order to carefully remove the skull without disturbing the rest of the skeleton. If we take into consideration that no plastered skulls dating to the pre-pottery Neolithic period were found in Anatolia until now, we can suggest that this practice appeared in the Near East which thereafter spread to the North towards Anatolia in time. However, it is prudent to wait for new similar findings in our country to situate this mortuary tradition in the context of cultural diffusion. The remodeled human skulls dating approximately to late Neolithic period (7000 years ago B.P.) were encountered in the second and third cultural levels of this period indicating that this specific ritual behavior lasted for quite a long time and likely disappeared during the Chalcolithic in Köşk Höyük.

Keywords: mortuary practices, remodeled human skulls, Köşk Höyük, late neolithic

Giriş

Yaşam ve ölüm birbirini izleyen iki ayrı olgu olarak algılanabilir. Tüm canlıların kaçınılmaz olarak karşı karşıya bulunduğu bu iki döngünün uzak atalarımızın dünyasında nasıl algılandığını belirlememiz her ne kadar mümkün olmasa da ölünün bir törenle yaşanılan mekan içerisinde toprakta açılan 40-50 cm derinlikteki bir çukura özenle belirli bir yön doğrultusunda ve belirli bir pozisyon verilerek gömülmesi, başının yassı bir taş üze-

rine konulması, tüm vücuda kırmızı aşı boyası serpilmesi, yanına mamut, geyik, koyun, keçi vb. yabani hayvanların fil dişi, boynuz, kürek kemiği gibi parçalarının konulması adeti, bugünkü bilgilerimizin ışığında ilk kez Neandertal insanla beraber karşımıza çıkmaktadır (Özbek 2007). Neandertaller, ölüsünü mezara gömen, ölen yakınının yok olmayacağına, öbür dünyada da yaşayacağına inanan ilk insan topluluğu idi. Birçok kültürel olay gibi ölü gömme adeti de tarihöncesi çağlardan bu yana devamlı bir değişim süreci yaşamış, sadece zaman içinde değil, aynı zamanda bir bölgeden diğerine de son derece farklılıklar göstermiştir. Bu makalenin konusunu teşkil eden ölü gömme adeti de işte bu çeşitliliğin çok ilginç bir başka yönünü yansıtmaktadır.

Yakın-Doğu'da Çanak Çömlek Öncesi Neolitik B Evresinin orta ve geç dönemleriyle yaşlandırılan ilk köy yerleşmelerinde (MLPPNB) karşımıza çıkan en ilginç ölü gömme geleneklerinden birisi, gövde iskeletinden ayırdıktan sonra kafatasının sadece yüz kısmını kil ya da alçı gibi maddeler kullanmak suretiyle biçimlendirerek özel bir yerde korumaktır (Kuijt 2008: 959). Bu tür davranış örüntüsü Yakın-Doğu'da birçok Neolitik köy yerleşmesinde görülmektedir; örneğin Suriye'de Tel Ramad (Ferembach 1969 ve 1970; Ferembach ve Lechevalier, 1973) ve Tel Aswad (Stordeur 2003), İsrail'de Jericho (Strouhal 1973; Rollefson 1985), Nahal Hemar (Yakar ve Herskovitz, 1988; Arensburg ve Herskovitz, 1988), Kfar Hahoresh (Goren ve ark., 2001; Simmons ve ark., 2007) ve Beisamoun (Lechevalier 1978), Ürdün'de Ain Ghazal (Butler 1989; Simmons ve ark., 1990) yüzleri kil ya da alçı ile biçimlendirilmiş kafataslarının gün ışığına çıkarıldığı yerlerdir. Ülkemizde Çatal Höyük, Konya (Hodder 2005) ve Köşk Höyük (Niğde)'te son yıllarda ele geçen benzer buluntular yüzü kil ile biçimlendirme adetinin Yakın-Doğu'da Levant bölgesiyle sınırlı kalmayıp kuzeyde zamanla Anadolu içlerine kadar yayıldığını akla getirmektedir. Bu ilginç gömü geleneğinin binlerce yıl sonra Anadolu'da Çanak Çömlekli Neolitik Evre'nin geç aşamasında tekrar karşımıza çıkması son derece önemli bir olaydır.

Anadolu'nun değişik bölgelerindeki Neolitik köy yerleşmelerinde yürütülen arkeolojik kazılar sayesinde oldukça çeşitli ve o ölçüde de benzerlikler gösteren gömü geleneklerinin varlığına tanık olmaktayız. Tüm bu örnekler Neolitik çağ Anadolu topluluklarının ne kadar zengin bir inanç dünyasına sahip olduklarını ortaya koymaktadır (Mellaart 1967; Özbek 1988; 2005a,b; Özdoğan ve Özdoğan 1990; LeMort ve ark., 2000; Molleson ve ark., 2005). Bu çeşitli ölü gömme adetlerinin temelinde yatan amaç ya da amaçları açıklamaya yardımcı olacak doğrudan kanıtlar elimizde olmasa da bunların Neolitik adı verilen yeni bir kültürel süreç içerisinde oluşan ölüm ve yaşam olgularının kavramsal algılanışındaki değişimler şeklinde yorumlanması gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı sahip olduğu çok sayıda kil sıvalı kafataslarıyla dikkati çeken Köşk Höyük'te Geç Neolitik Evre ile tarihlendirilen II. ve III. yapı katlarında karşımıza çıkan yüz kısmını yeniden şekillendirme adetini 2005-2008 kazı dönemleri arasındaki kazı çalışmaları esnasında ele geçen son buluntuların ışığı altında yeniden yorumlamak ve Yakın-Doğu'da daha önce bulunmuş olanlarla aralarındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak olacaktır.

Köşk Höyük ören yeri Bor'un Bahçeli kasabası sınırları içerisinde yer alır. Niğde Müzesi'nin sorumluluğu ve A.Ü. Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nden Prof. Dr. Aliye

Özta'n bilimsel başkanlığı altında yürütölmekte olan kazı çalışmalarına 2004 yılından itibaren Prof. Dr. Metin Özbek ve aynı bölümde öğretim görevlisi olan Dr. Ömür Dilek Erdal da katılmıştır. Kil sıvalı insan kafataslarının geldiği tabakaların C¹⁴ yöntemiyle yapılan tarihlemesi günümüzden 7211± 84 öncesine (kalibre edilmiş tarihleme) kadar gitmektedir (Özta ve ark., 2006). Bu durum söz konusu ilginç ölü gömme geleneğinin Köşk Höyük'te Genç Neolitik evreye ait olduğunu akla getirmektedir. 2004-2008 yılları arasındaki kazı çalışmaları sırasında II. ve III. yapı evrelerinde ele geçen kil sıvalı ve sıvasız toplam 6 insan kafatası gerekli onarım ve incelemeleri yapıldıktan sonra Niğde Müzesi'ne teslim edilmiştir.

Köşk Höyük'teki kazı çalışmaları Orta Anadolu prehistoryası hakkında çok önemli bilgiler kazandırmıştır. Bu bölgedeki mimari yapı, materyal ve plan açısından ağırlıklı olarak Orta Anadolu geleneğini yansıtmaktadır. Köşk Höyük'te bulunan ve Geç Neolitik-Erken Kalkolitik geçiş dönemiyle tarihlendirilmiş tüm arkeolojik buluntular ayrıntılı biçimde incelenerek yayımlanmıştır ((Silistreli 1985, 1986, 1989; Özta ve ark., 2006, 2007).

Örneklem ve Yöntem

1980'li yılların başından itibaren bilim dünyasının tanımaya başladığı Köşk Höyük (Silistreli 1985, 1986, 1989; Özkan ve ark., 2001; Özta 2002; Özta ve ark., 2006, 2007) özellikle Geç Neolitik döneme ait son derece önemli ölü gömme geleneğiyle dikkat çekmektedir. Nitekim 1985-2000 yılları arasında gerçekleştirilmiş olan kazılar sırasında sadece yüz hatları kil ile canlandırılmış biri çocuk, 10'u erişkin bireyleri temsil eden kafatasları gün ışığına çıkarılmıştır. 2006 kazı yılında ele geçen iki erişkin kafatası ile beraber kil sıvalı kafataslarının sayısı 13'e çıkmaktadır. Öte yandan 1990, 2006 ve 2007 kazı mevsimlerinde kil ile canlandırılmış kafataslarıyla bir arada ya da ayrı olarak korunmuş olan kil sıvasız 6 kafatasının varlığı Köşk Höyük'teki ölü gömme adetine yeni bir boyut kazandırmıştır. Bunlar da dikkate alındığında gövdelerinden alınıp özel bir yerde tutulan toplam 19 (bir çocuk ve 18 erişkin) insan kafatası ile karşı karşıya bulunuyoruz. Benzer adetin görüldüğü Orta-Doğu'daki Neolitik köy yerleşmelerinin Jericho (İsrail, Çanak Çömlek Öncesi Neolitik B) dışında hiç birinde bu kadar çok sayıda kafatasına rastlanmamıştır. Tablo 1'den Köşk Höyük'te ele geçen kil sıvalı ve sıvasız insan başlarının buluntu yılı, cinsiyet ve ölüm yaşına göre dağılımı izlenebilir. Aynı çizelgede patolojik gözlemlere ait bilgiler de yer almaktadır.

Tablo 1: Köşk Höyük Geç Neolitik Çağ İnsanlarına Ait Kafatasları

	Cins	Yaş	Patoloji
<i>Kil Sıvalı Kafatasları</i>			
1. Kşk. 1985	Çocuk	?	
2. Kşk. 1987	Kadın	Genç erişkin	
3. Kşk. 1989. 1	Erkek	Genç erişkin	
4. Kşk. 1989. 2	Erkek	Genç erişkin	
5. Kşk. 1990. 1	Kadın	Orta yaş	Kafatasında iyileşmiş yara izi (sağ parietal)
6. Kşk. 1990. 2	Kadın	Genç erişkin	Kafatasında iyileşmiş yara izi (sağ parietal)
7. Kşk. 2000. 1	Belirsiz	Genç erişkin	
8. Kşk. 2000. 2	Belirsiz	Genç erişkin	
9. Kşk. 2000. 3	Belirsiz	Genç erişkin	
10. Kşk. 2000. 4	Belirsiz	Orta yaş	
11. Kşk. 2000. 5	Belirsiz	Genç erişkin	
12. Kşk. 2006. 1	Erkek	Genç erişkin	Osteoma (kemik tümör)
13. Kşk. 2006. 5	Erkek	Genç erişkin	
<i>Kil Sıvasız Kafatasları</i>			
1. Kşk. 1990. 3	Kadın	Yaşlı	Kafatasında iyileşmiş yara izi (sağ parietal)
2. Kşk. 1990. 4	Erkek	Genç erişkin	
3. Kşk. 2006. 2	Erkek	Erişkin	
4. Kşk. 2006. 3	Belirsiz	Erişkin	
5. Kşk. 2006. 4	Kadın	Erişkin	
6. Kşk. 2007	Kadın	Genç erişkin	Anemia (demir eksikliği)

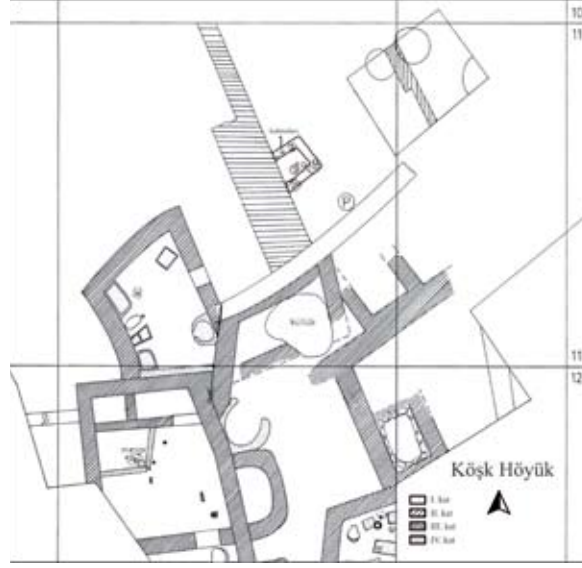
Kil sıvalı ve sıvasız kafatasları yerleşme içinde öngörülen özel bir mekanda ya tek ya da grup halinde bulunmuş olup gövde kalıntılarında ait hiçbir ize rastlanmamıştır; dolayısıyla bu bireylerin cinsiyet ve ölüm yaşları sadece kafataslarından elde edilen bilgilere dayanılarak tespit edildi. Cinsiyet tahmininde aynı zamanda Köşk Höyük Neolitik çağ serisi içindeki cinsel dimorfizm derecesi göz önünde bulunduruldu. Erişkin kafataslarında kafatası dikişlerinin kapanma dereceleri dikkate alındı (Masset 1982). Erişkinlerin cinsiyetini belirlerken birçok standart morfolojik kriterler göz önünde bulunduruldu (Ferembach ve ark., 1979; Ubelaker 1989). 2005 yılında bulduğumuz başsız gövdenin ait olduğu çocuğun ölüm yaşını tespit ederken uzun kemiklerin diyafiz uçlarındaki epifizyal kaynaşma durumu ve üçüncü büyük azımın kök kalsifikasyon derecesi dikkate alındı (Brothwell 1981; Bass 1987; Ubelaker 1989).

Gözlemler

Köşk Höyük'te 1996 yılında D.S.İ tarafından açılan sondaj borusunun çevresindeki beton destekler kaldırılmış ve 2000 yılında da 50 cm çapındaki bu borunun kuzey bitişiğindeki alanda kazı çalışmaları başlatılmıştır (Öztan ve ark., 2007). Geç Neolitik evrenin II. yapı katına ait bir evin sekisi altındaki beş adet kil sıvalı kafatası (M.100) işte bu kazı çalışmaları sırasında gün ışığına çıkarıldı. Bu kısım korunduktan sonra hemen kuzeyindeki dar bir alanda (I/10 plan karesinde) 2006 kazı yılında öncekilerden yaklaşık 30 cm aşağıda bu araştırmanın konusu olan bir başka kil sıvalı kafatası grubu ile karşılaşıldı. Bu son buluntular II. tabaka evi sekisinin kuzey kenarı boyunca uzanan duvarına kireç taşından 2 cm kalınlığındaki ince levhalardan yapılmış dikdörtgen kutu biçimli bir boşluk içine özenle yerleştirilmiştir. Yanlarına pişmiş topraktan aşu boyalı bir figürin parçası, üçü tam biri parça halinde iki çanak, birer fincan ve meyvelikten oluşan dört kap ve bir kemik alet ölü hediyesi olarak bırakılmıştır. Gerek 2000 gerekse 2006 yılında ele geçen tüm bu kafataslarının yerleşmenin kuzeydoğusundaki aynı yapı içinde yer aldıkları anlaşılmaktadır (Şekil 1). Yan yana özenle dizilmiş oldukları izlenimi veren 2006 yılında bulunan kafataslarından ikisi kil sıvalı, geri kalan üçü ise sıvasızdır. Kil sıvalı olanlar ön ve arkaya yerleştirilmiş olup araya sıvasız olanlar konmuştur. Oda tabanında kilden yapılmış olan bir kaide üzerine yerleştirilen kafataslarının hepsi de doğuya bakmaktadır. Kafataslarının kaide kısımlarında kalmış olan izlerden anlaşılacağı üzere her biri bitki saplarından örülmüş hasır örtülere sarılmışlardır.

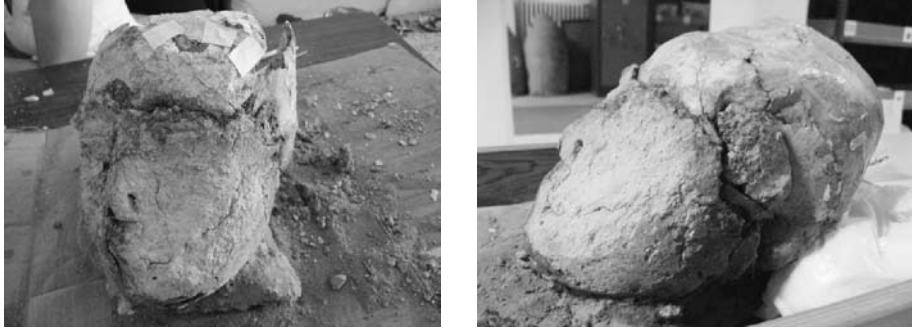
Kil Sıvalı Kafatasları

Kşk. 2006. No.1: Beşli grubun en önünde yer alan kafatasında yüz kısmı büyük bir şans eseri çok iyi korunmuş ve bu sayede kil hamur kullanılarak biçimlendirilen yüz hatları tüm ayrıntılarıyla görülebilmektedir (Şekil 2a,b). İstanbul Merkez Laboratuvarı restorasyon uzmanlarından Gülseren Dikilitaş tarafından toprak altında çok tahribata uğramış beyin kutusu dikkatle onarılmış ve kil sıvalı yüz kısmı ile bağlantısı kurulmuştur. Bugüne kadar Köşk Höyük yerleşmesinde bulunmuş olan ve yüzündeki kil maskesi en iyi korunmuş kafatasıdır.

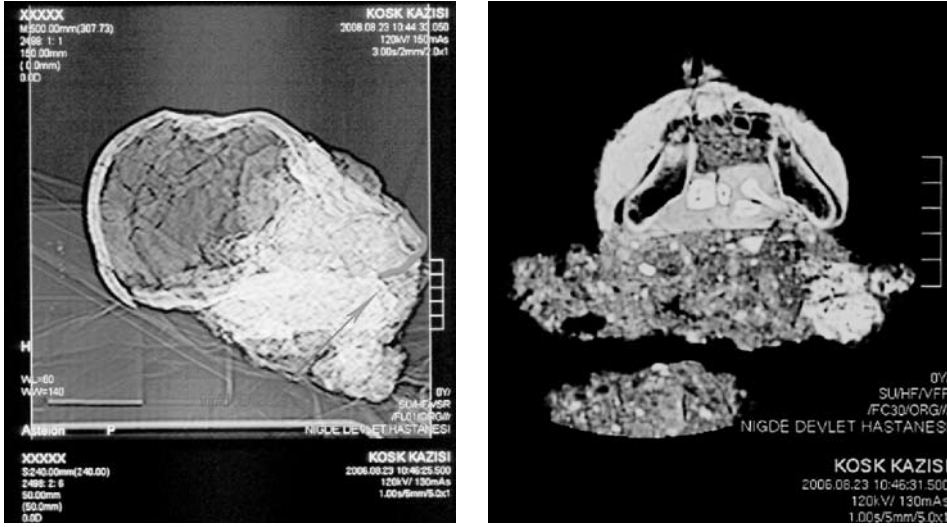
Şekil 1. Köşk Höyük Neolitik Yerleşmesinde Yapıların Planı

Alt çene gövdesinin kaba görünümü, orbitlerin üst kenarları, kafatası kemiklerindeki kalınlık ve belirgin kas bağlantı izleri (Köşk Höyük serisi içindeki cinsel farklılık derecesi göz önünde bulundurulduğunda) bir erkeğin söz konusu olabileceğini akla getirmektedir. Kafatasındaki tüm dikişler açık olduğu için birey genç erişkin gruba dahil edilebilir (Masset 1982). Aşağı yukarı 8 mm kalınlığındaki bir kil sıvanın orbitlerin üst kenarlarını, yanlarda ise kulak bölgesini ve kısmen temporalin mastoid bölgesini kaplayacak biçimde yüze uygulandığını, natüralistik bir anlayışla kulaklar, gözler, burun ve ağzın tasvir edildiğini görmekteyiz. Göz kapakları hafif bir kabartı şeklinde tasvir edilmiş, kil hamur kurmadan önce 3 mm kalınlığındaki yatay çiziklerle gözlere adeta derin bir uyku halini ya da ölümü çağrıştıracasına kapalı bir izlenim verilmiştir. Sırtı düz ve çıkıntılı olan burun özellikle yandan bakıldığında net biçimde ayırt edilmektedir. Burun ucu sol bölgede toprak altında kırılmış olup kırık altından burun deliği açık biçimde görülmektedir. Yüzdeki tüm detaylar anatomik konumlarına uyularak dikkatli biçimde yansıtılırken kişinin sanki bir canlı portresi yapılmaya çalışılmıştır. Kil ile yeniden biçimlendirilen yüz daha sonra kırmızı aşı boyası ile kaplanmıştır. Yüz dışında başın geri kalan kısmında kil sıva ve aşı boyasına ait hiçbir iz bulunmamaktadır.

Şekil 2a,b. Kşk.2006 No.1 bireyine ait kafatasının önden ve yandan (onarılmış) görünümü

Kalın kil tabakası ile kaplanmış yüzün alt kısmındaki, alt çene de dahil, tüm kemik ayrıntılarını görebilmek amacıyla kafatasının Niğde Devlet Hastanesinde MR'ı (bilgisayarlı görüntüleme) çektirilmiştir. MR görüntülerini dikkatle incelediğimizde (Şekil 3a, b) alt ve üst çenedeki diş alveollerinin sağlam ve boş olduğunu, kafatası altında yer alan kil kaide içinde köpek dişi, küçük azı ve büyük azı dişlerinin bulunduğu fark edilmiştir. Alt ve üst çene kemerleri birbirine çok iyi kapanmış olup, yüze uygulanan kil sıva bu oklüzyon konumunu sabit tutmuştur. Dolayısıyla toprak altında dişlerin kendiliğinden alveollerinden çıkma olasılığı söz konusu değildir.

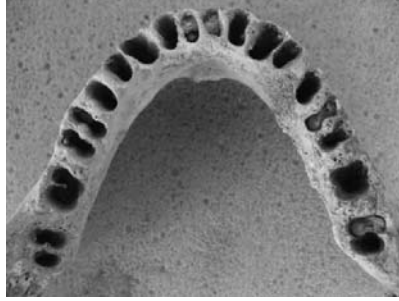
Şekil 3a,b. Kşk. 2006 No.1 bireyine ait kafatasının yandan ve alttan tomografi görüntüleri

Kafatasında spesifik ya da sipesifik olmayan kronik türden herhangi bir hastalığı çağrıştıracak izlere rastlanmamıştır. Ancak, sağ parietal kemik üzerinde tuber parietale adı verilen tümsekler hizasında sagittal kafa dikişine 73 mm uzaklıkta çapı aşağı yukarı 16 mm olan kemiksel bir kabartı dikkati çekmektedir. Genel görünümü çevresindeki normal kemik dokudan farksız olan bu oluşum tıp dilinde *osteoma* olarak adlandırılmaktadır. Bu tip kemiksel oluşumlar iyi huylu tümörler olup bireyin sağlığını tehdit etmezler (Ortner & Putschar 1985: 368-369).

Kşk. 2006 No.5., Köşk Höyükte bugüne kadar bulunmuş olanlar arasında en iyi korunmuş kafataslarından birisidir (Şekil 4). Tıpkı 1 no.lu kafatası gibi kilden bir kaide üzerine oturtulmuştur. Alt çenesiyle birlikte olan kafatası genç erişkin bir erkeğe aittir. Toprak altında uğradığı basınç nedeniyle kafatasının sol tarafında hafif bir yassılaşıma meydana gelmiştir. Kalın bir kil sıva (9-10 mm) ile yüz hatlarının gerçeğe uygun biçimde şekillendirildiği anlaşılmaktadır. Toprak altındaki olumsuz koşullar zamanla bu ayrıntıları içeren kil tabakasının yer yer dökülmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, elmacık kemikleri, elmacık kemerleri, alt ve üst çenenin dişleri de içeren alveol bölgeleri, kaş kemerleri ve burun kemiği açıkta bulunmaktadır. Post-mortem aşamada pek tahribata uğramayan sağ kulak kepçesi yüze şekil veren ustanın ne kadar büyük bir beceriye sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Göz çukurlarını dolduran kil topakları üzerine henüz kurumadan çekilen yatay çizgiler kişinin belki de uyku ya da ölüm halini çağrıştırmaktadır. Kil sıvanın kısmen tahrip olması aslında yüzü şekillendirirken izlenen yöntem hakkında da bazı önemli ipuçları vermektedir. Buna göre yüzün kil hamuru ile şekillendirilme işlemi iki aşamada gerçekleşmiş olmalıdır. Önce göz çukurları, kulak ve burun delikleri kil topaklarıyla doldurulmakta, daha sonra tüm yüz kalın bir kil sıva ile kaplanıp yüzdeki ayrıntılar oluşturulmakta, sıvanın üstüne de kırmızı aşı boyası sürülmekteydi.

Şekil 4. Kşk. 2006 No.5 bireyine ait kafatasının önden görünümü

Şekil 5. Kşk. 2006 No.4 bireyine ait alt çene

1 no.lu kafatasının aksine alt ve üst çenede dişler alveollerinde korunmuştur. Bir önceki bireyde olduğu gibi kafatasının sağ tarafında kaideye yakın kısımda çıplak gözle dahi rahatça görülebilen hasır izleri bulunmaktadır. Yüz dışında kafatasında hiçbir kil sıva izine rastlanmamıştır. Bireyin yüzüne uygulanan kil maskenin tüm ayrıntıları olduğu gibi korunsaydı, Köşk Höyük'teki benzerleri arasında ölü gömme adetini en çarpıcı biçimde yansıtan son derece önemli bir buluntuya sahip olacaktık.

Parietal ve frontal kemiklerin bregma'ya yakın olan kısımlarında hafif derecede görülen porotik oluşumlar demir eksikliğinden kaynaklanan anemia'nın göstergesidir. Kafatasında sağlıklı solumlu birer wormians kemik bulunmaktadır. Dişlerde herhangi bir çürük veya apse oluşumuna rastlanmadı. Kafatasında herhangi bir travma izi de görülmemektedir. Gövde iskeleti elimizde olmamakla beraber, kafatası dikkate alındığında bireyin spesifik ya da spesifik olmayan kronik türden herhangi bir hastalığının olmadığı anlaşılmaktadır.

Kil Sıvasız Kafatasları

2006 yılı kazı çalışmaları sırasında beşli grup olarak bulduğumuz kafataslarından (No 2,3,4) üçünde yüz kısmının kil ile şekillendirilmediği belirlenmiştir. Bu nedenle bu kafataslarının ayrı bir grup altında incelenmesi uygun bulunmuştur. 2 no.lu kil sıvasız kafatası, diğerleri gibi kaidesi üzerine oturtulmuş, ancak toprak altındaki olumsuz koşullardan dolayı tepe kısmı ciddi biçimde tahrip olmuştur. Buna karşın oldukça iyi durumda bulunan alt ve üst çenede dişlerin alveollerinde korunduğu görülmektedir. Kafatasının korunmuş olan kemiklerinin kalınlık durumu, alt çenenin yapısı, seri içindeki diğer kafataslarının farklılık derecesi dikkate alınırca, bir erkeği çağrıştırmaktadır. 3 no.lu kafatasına gelince, toprak altında çok kötü korunmuş olduğu için, bir erişkine ait olmakla birlikte, cinsiyet ve yaşını belirlemek olanaksızdır. Yüzünde kil sıvanın hiçbir izine rastlanmamıştır. 2 ve 3 no.lu kafataslarının aksine 4 no.lu kafatası alt çenesiyle birlikte çok iyi korunmuştur. Kafatası kemiklerinin ince görünümü, kafatasının genel hacmi, alt çenenin narin yapısı, seri içindeki cinsiyet farklılık derecesi göz önünde bulundurulduğunda, bir kadının söz konusu olabileceği akla gelmektedir. Korunmuş olan kafatası dikişlerinin açık olmasına bakılırsa 20-30 yaşları arasında ölmüş genç bir erişkinle karşı karşıyayız.

Alt ve üst çenede 32 dişin de sürmüş olduğu çok iyi korunmuş alveollerinden anlaşıl-
maktadır (Şekil 5). Ne var ki bu dişlerin hepsi de kayıptır. Kafatası çevresindeki toprağı
dikkatle incelenmiş ve dişlere ait hiçbir ize rastlanmamıştır. Sadece, alt çenede sağ M1 ve
M3'lerin mesial köklerinin kırıldığı ve alveol içinde kaldıkları görülmektedir.

Kil sıvasız bir diğer kafatası ise 2007 yılındaki kazı çalışmaları sırasında ele geç-
miştir. Geç Neolitik evrenin I no.lu yapı katında kiler olarak kullanılan odacıklardan bi-
rinde 3 küpe rastlanmıştır. Bu küplerin içi temizlenirken oldukça sağlam durumda kalan
bir tanesinde bulunan insan kafatası Köşk Höyük'teki ölü gömme adetleri açısından bir
ilki temsil etmektedir. Alt çenesiz olarak küp içine bilinçli şekilde yerleştirilen kafatası,
anatomik ayrıntılar göz önünde bulundurulursa (Ferembach ve diğ., 1979), bir kadına
aittir. Kafatası kaidesindeki synchondrosis sphenooccipitalis kapanmadığına göre, bu ka-
dının 20 yaşına gelmeden öldüğü anlaşılmaktadır. Üst çenedeki kesiciler, köpek dişleri ve
üçüncü azılar ölümden sonra düşmüş ve kaybolmuştur. Alveolleri dikkatle incelendiğin-
de üçüncü azıların kök gelişmelerini tamamlamadıkları görülür (kök kalsifikasyonu bu
dişlerde aşağı yukarı 21 yaşlarında sonlanır). Bu da bireyimizin 20 yaşlarına gelmeden
öldüğünün bir başka kanıtıdır. Kafatasında travmatik ya da enfeksiyonel (spesifik veya
spesifik olmayan türden) herhangi bir patolojik lezyon bulunmamaktadır.

Başsız Gövdeler

1 no.lu gövde: Yerleşmenin kuzeyindeki 2005 yılı kazı çalışmaları sırasında Geç Ne-
olitik Evre'nin III no.lu yapı katında 26 no.lu odanın güneybatısında yer alan 0.57x0.39
m ebadlarındaki bir mezar çukurunda başı olmayan in situ durumda bir insan iskeletine
rastlandı (Şekil 6). Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda sağ tarafına yatırılmış halde gö-
mülen bireyin 15-16 yaşlarında ölmüş bir erkek çocuğa ait olduğu iskeletteki anatomik
ayrıntılardan (Ferembach ve diğ., 1979; Ubelaker 1989; Bass 1987) anlaşılmaktadır. Çö-
melmiş konumdaki çocuğun kolları dirsek hizasında bükülmüş ve eller yüz hizasında
tutulmuştur. Bacaklar ise karna doğru çekilmiştir. Bireyin gövde iskeletini oluşturan tüm
kemikleri, boyun omurları da dahil olmak üzere, anatomik bağlantılarını korumuştur. Bir
başka deyişle ölünün iskeletinde anatomik eklemleşme bozulmamıştır. Ancak, kafatası ve
alt çene bulunmamaktadır. Kafatası ile bağlantısı bulunan atlas ve eksen boyun omurları
yerlerinde durmaktadır. Alt ve üst çeneye ait toplam altı sürekli diş (üst orta ve lateral ke-
siciler, sol üst köpek dişi, alt sağ lateral kesici) boyun omurları hizasında toprak içerisinde
ele geçmiştir. Öyle anlaşılıyor ki bu genç birey ölümünden hemen sonra yerleşme içinde
bir odanın taban altına hocker konumunda gömülmüş ve üstü kapatılmıştır. Ölü hediyesi
olarak iki meyve kabı ön tarafa, bir üçüncüsü ise arkada kalça hizasına konulmuştur.
Toprak altında çürüme işlemi büyük ölçüde tamamlanıp ölü iskelet haline dönüştüğünde,
mezar baş hizasında açılarak sadece kafatası ve alt çene alınıp tekrar kapatılmıştır. Göv-
deye ve yanında bulunan ölü hediyelerine hiç dokunulmamıştır. Gövde iskeletinde akut
veya kronik bir hastalığı çağrıştıracak herhangi bir ize rastlanmamıştır. Dişlerde görülen
çok hafif aşınma izleri ölünün yaşıyla orantılıdır. Bulunan dişlerde çürük, diş taşı ya da
mine kusuru (hypoplasia) gözlemlenmedi.

Şekil 6. Kşk. 2005 No.1 bireyine ait başsız gövde ve ölü hediyeleri

2 no.lu gövde: Köşk Höyük yerleşmesinde başı olmayan bir başka gövde (KŞ'07 M17) in situ olarak 2007 kazı yılındaki çalışmalarda gün ışığına çıkarıldı. Bu kez de 50-55 yaşlarında bir kadın söz konusudur. Tıpkı birincide olduğu gibi ölü bir evin taban altına hocker konumunda gömülmüş, gövde büyük ölçüde çürüdüktan sonra mezarın baş kısmı tekrar açılarak kafatası, alt çenesiyle birlikte alınmıştır. Geç Neolitik evrenin III. yapı katında 4/A no.lu alanda 17 no.lu mezarda ele geçen bu başsız kadın kuzeybatı-güneydoğu yönünde gömülmüştür. Atlas ve eksen de dahil olmak üzere boyun omurları ve diğer tüm gövde kemikleri anatomik eklemleştirmelerini korumuşlardır. Ölü yanında herhangi bir hediyeye rastlanmamıştır.

3 no.lu gövde: KŞ'08 M47 olarak numaralandırılan erişkin bir kadına ait olan iskelet kalıntısı, F ve G açmalarının arasında, diğer mekanlarla henüz ilişkisi kurulamayan sıvalı bir alanın üzerindeki taşların kaldırılmasıyla tespit edilmiştir. Bir taban altı gömüsüdür. İskelet kalıntısının üzerinden kaldırılan çok sayıda orta ve iri boyutlu taşların üst tabakalara ait olduğu anlaşılmaktadır. İskelet kalıntısının Geç Neolitik evrenin IV. tabakasına ait olduğu belirlenmiştir. Birey, sırtı güneye, kafatası batıya, ayakları güneye gelecek şekilde sol tarafına hocker pozisyonunda yatırılmıştır. Bacaklar kalça hizasında bükülmüş; kollar ise kafatasının hizasına gelecek şekilde dirsekten bükülerek yerleştirilmiştir. İskeletin etrafında çok sayıda mezar hediyesi bulunmuştur; bireyin sırtını yasladığı orta büyüklükte testi biçimli bir kap; gövdenin önüne üst üste konulan iki adet meyvelik, meyveliklerin üstüne iç içe konulmuş iki kap ile üstekinin arasında küçük bir kap ve meyveliklerin arkasına gövdeye daha yakın bir yere bırakılmış, obsidiyenden yapılmış mızrak ucu ölü hediyesi olarak ele geçmiştir. Atlas dahil olmak üzere bireyin tüm kemiklerinin mevcut olduğu görülmektedir. Bireye ait tüm kemiklerin olması ve kafatasının bulunmamasından hareketle, bu bireyin kafatasının da, önceki iki başsız gövde gibi, ölümünden belli bir süre sonra alındığı anlaşılmaktadır. Boyun omurlarının anatomik pozisyonunun bozulmaması ve kemiklerin kaldırılması sırasında boyun omurlarının hizasında bir adet üst kesici dişin bulunması kafatasının etlerin çürütmesinden sonra alınmış olduğuna işaret etmektedir.

4 no.lu gövde: KŞ'08 M48 numaralı bireye ait iskelet kalıntıları, G/7 açmasında, 2007 yılında enkaz altında kaldığı düşünülen bireylerin bulunduğu alanın (4a) kuzey batısında, 4b mekanının ise tam kuzeyinde bulunmuştur. Üzerinden orta ve büyük boyutlu taşlar kaldırılan iskeletin bu yüzden oldukça kötü korunduğu görülmektedir. Bir önceki gibi bu birey de IV. tabakaya aittir. Bel omurlarının, kalçanın, bacak ile kol kemiklerinin, ayak parmaklarının ve sol el parmaklarının anatomik pozisyonunda olduğu; sağ el bilek ve parmak kemiklerinin ise bulunamadığı tespit edilmiştir. Anatomik eklemleşmeyi koruyan kemiklerden hareketle bireyin, sırtı güney-doğuya gelecek şekilde sol tarafının üzerine yatırıldığı ve ayakların dizlerden bükülerek bacakların karına doğru çekilerek tam hocker pozisyonunda gömüldüğü anlaşılmaktadır. Üstüne yatırılan sol kol düz bırakılırken, sağ kol dirsekten bükülerek omuza doğru bırakılmıştır. Bireyin kafatasına ait parçaların (alt çene de dahil) bulunmaması, diğer üç gömüde olduğu gibi kafatasının alındığını düşündürmektedir. Ancak, bazı gövde kemiklerinin ele geçirilememiş olması kafatası kültü uygulamasında soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir. Bireyin bazı kemiklerinin dağınık olmasında üstünden kaldırılan taşların ve 2007 kazı sezonunda tahmin edilen olası bir depremin etkili olduğu ön görüşü bulunmakla birlikte, kafatasının alt çenesiyle birlikte alınması olasılıkla kabul edilebilir gibi görünmektedir.

Burada özellikle vurgulamak gerekir ki, 2007 kazı senesinde Köşk Höyük Geç Neolitik Evre'de başları bulunan normal erişkin gömülerine de rastlanmıştır. Tıpkı başsız gövdeler gibi bunlar da yapı içerisinde taban altı gömüleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Köşk Höyük'te Geç Neolitik Evre'ye ait olan II., III. ve IV. yapı katlarındaki insan buluntuları bize Yakın-Doğu'da Neolitik çağın ilginç ölü gömme uygulamalarından birine ait en güzel örnekleri kazandırmıştır. Bu geleneğin Neolitik halkın inanç dünyasında son derece anlamlı bir yere sahip olduğu tahmin edilmektedir. Ölüünün yüz hatlarını kafatası üzerinde oluşturma adeti Yakın-Doğu'da Çanak Çömlek Öncesi Neolitiğin (B) evresinde, bir başka deyişle zamanımızdan aşağı yukarı 9500 yıl öncesinde görülmektedir. Bu tuhaf davranış teknik, yöntem, kronoloji ve kullanılan malzeme ile yüzü kaplayan kil sıva üzerine uygulanan renkler açısından çeşitlilik göstermektedir (Ferembach 1970; Strouhal 1973; Goren ve ark., 2001; Wright 1988; Goring-Morris 2005; Bonogofsky 2004).

1985-2008 dönemleri arasında Köşk Höyük'te yürütülen kazı çalışmaları yüzleri kil hamur ile şekillendirilmiş 13 adet ve sıvasız 6 adet olmak üzere toplam 19 kafatası ve başı olmayan dört insan gövdesini gün ışığına çıkarma olanağı vermiştir.

Köşk Höyüğün önemi bu tür bir gömü geleneğinin Yakın-Doğu'daki benzerlerinden yaklaşık 2500 yıl sonra tekrar karşımıza çıkmasından kaynaklanmaktadır. Gerçekten de Köşk Höyük dışında söz konusu coğrafyada hiçbir Neolitik köy yerleşmesinde bu kadar geç dönemle (zamanımızdan 7 bin yıl önce) yaşlandırılan kil sıvalı insan başlarına rastlanmamıştır.

Köşk Höyük'te bulunan 19 kafatasından 13'ünde tüm yüz kısmı göz çukurlarının üst kenarından yan tarafta şakak kemiklerini kapsayacak biçimde kalın bir kil tabakası ile

yüz hatları oluşturularak kaplanmış, geri kalan altı kafatasında ise böyle bir uygulamaya gidilmemiştir. Bu farklı uygulamaya neden başvurulduğu ayrı bir tartışma konusudur. Kafataslarının hepsi de yerleşmenin kuzeyinde bulunan özel bir mekanda ele geçmiştir. Bu mekan yöre halkının inanç dünyasında ayrıcalıklı bir yer, belki de özel günlerde ziyaret edilen kutsal bir mekandı.

Kil sıvalı kafataslarında yüzdeki tüm ayrıntılar oldukça ustalıkla betimlenmiş olup, gözler 2006 yılında bulunan örneklerde kapalı, daha önceki yıllarda bulunanlarda ise bazen açık bazen de kapalı olarak gösterilmiştir. Kapalı gözler sanki ölüm ya da uyku halini çağrıştırır gibi bir izlenim vermektedir. Kulaklar, gözler, burun ve ağız tüm doğallığıyla ve yüzde sahip oldukları orantılara sadık kalınarak şekillendirilmiştir. Sıvanın en dışına tekdüze kırmızı aşı boyası sürülmüştür. Tarihöncesi toplulukların gömütlerinde sık sık karşılaşılan bu uygulama, günümüzdeki birçok geleneksel topluluklardan da öğrendiğimiz kadarıyla, canlılığı ve yeniden dirilmeyi simgeler.

2006'da bulduğumuz kil sıvalı ve sıvasız erişkin kafatasları ayrı ayrı hasırlara sarılarak kilden hazırlanmış bir kaide üzerine oturtulmuş olup hepsi de aynı yöne bakmaktadır. Ön ve arkadakiler çok iyi korunmuş, arada kalan diğer kafatasları toprak altında çeşitli yönlerden gelen basınçlara bağlı olarak sıkışmış ve orijinal konumlarını biraz kaybetmişlerdir. Tüm arkeolojik veriler bunların yerleşmenin kuzeydoğusunda özel bir odada kilden bir seki üzerinde özenle korunduklarını, belki de teşhir edildiklerini akla getirmektedir. Kafataslarına uygulanan yüz maskesi ve aşı boyası genel hatlarıyla Yakın-Doğu'daki benzerlerini çağrıştırmaktadır. Köşk Höyük'te 2006 yılı öncesinde bulunan kil sıvalı kafataslarından bazıları kilden hazırlanan bir boyun üzerine oturtulmuş olup, bu uygulama Suriye'de Tell Ramad Çanak Çömlek Öncesi Neolitik Evre'de bulunmuş olan kafataslarını hatırlatmaktadır (Ferembach 1970).

1989-2006 yılları arasında Köşk Höyük yerleşmesinde geç Neolitik Evre'de ele geçen tüm kil sıvalı ya da sıvasız kafatasları başsız veya normal gömülerden farklı bir mekanda yer almaktadırlar. Bu mekânın da zemini kil sıva ile özenle kaplanmıştır.

Çocukların da bu uygulamada yer almasına dair örnekler sadece Kfar Hahores (İsrail) (Simmons ve ark., 2007) ve Köşk Höyük'te görülmüştür. Kil ile yüz maskesi uygulanırken belirli bir cins ayrımı da yapılmamıştır; zira kafatasları arasında erkeklerin yanı sıra kadınlar da vardır. Köşk Höyük'te bulunan kafatasları, küp içinde bulunan hariç, alt çeneleriyle birlikte.

2005, 2007 ve 2008 yıllarında gün ışığına çıkarılan dört başsız gövde ölü gömme adetinin uygulanış biçimi hakkında önemli ipuçları verebilir. Buna göre, ölü önce bir odanın taban altına hocker konumunda yanına bazen ölü hediyeleriyle birlikte gömülüp üstü kapatılmaktadır. Bir süre sonra, ölü büyük ölçüde çürüyüp iskelet haline dönüştüğünde, mezarın sadece başa rastlayan kısmı açılıp kafatası ve alt çene ilk iki boyun omurunun anatomik eklemleşmesi bozulmadan büyük bir dikkatle alınıp ve mezar tekrar kapatılmaktaydı. Şunu önemle vurgulamak gerekiyor ki, 2005 yılına kadar Köşk Höyük'te ele geçen kil sıvalı ya da sıvasız kafataslarına ait herhangi bir gövde iskeleti bulunamamıştı. Bunların ne yapıldığına dair hiçbir bilgimiz yoktu. Bu bakımdan evlerin taban altlarında in situ durumda bulunan başsız insan gövdeleri bu önemli ölü gömme geleneğine ışık tu-

tacak değerli buluntular sayılmaktadır. Kil sıvalı ya da sıvasız kafataslarının başsız insan gövdeleriyle olası ilişkilerini kurmaya çalışmak çok ilginç olabilir. Bu ilişkilendirmeyi erişkin olmayan örnekler arasında yapmak bize daha uygun bir yöntem gibi gelmektedir. Ancak, bugüne kadar yerleşme içinde bulunmuş kafataslarından sadece biri çocuğa aittir. Gerçekten de Silistrelî (1986: 174) III. yapı katında düz bir kil seki üzerinde tek olarak konulmuş kil sıvalı ve aşı boyalı bir çocuk kafatasından (ölüm yaşı belirtilmemiş) söz etmektedir. 2005 yılında bulduğumuz 15-16 yaşlarındaki bir çocuk gövdesi ile bu çocuk kafatasının bir ilişkisi olabilir miydi? Köşk Höyük'te ilk kazı çalışmalarını başlatan Silistrelî 1989 kazı yılında aramızdan ayrıldığı için bu konuda sağlıklı bilgiler alabileceğimiz herhangi bir başka araştırmacı da ne yazık ki bulunmamaktadır.

2006 yılında yüz kısmı iyi korunmuş halde kil sıvalı olarak bulduğumuz bir genç erkeğe ait (KŞ'006, no.1) kafatasında yüzü kaplayan kalın kil sıva altındaki anatomik ayrıntıları görebilmek amacıyla Niğde Devlet Hastanesi'nde değişik yönlerden bilgisayarlı tomografik görüntüleri aldırılmıştır. Bu görüntülerden anlaşılacağı üzere alt ve üst çenelerde hiçbir diş bulunmamaktadır; dişlerin alveol yuvaları boş olup oldukça sağlam görünmektedir. Kafatasının alt kısımdan çekilen tomografik görüntü dikkatle incelendiğinde alt ve üst çeneye ait küçük ve büyük azıların kaide kısmında yer alan kil dolgu içinde dağınık bir şekilde bulunduğu fark edilir. Öyle anlaşılıyor ki, kil hamur ile yüz şekillendirilirken dişler, alveol yuvaları tahrip edilmeden özenle çıkartılmış ve kafatasının alt kısmındaki boşluğa bırakılmıştır. Kafatasının yandan çekilen tomografisinde alt ve üst çenenin dişsiz hali net biçimde ayırt edilebilmektedir. 2006 kazı döneminde ele geçen genç bir erkeğe ait kil sıvasız kafatasında da alt ve üst çene dişlerinin hiç biri yerinde yoktur. Hatta alt çenede sağ birinci ve üçüncü büyük azılar çıkarılırken mesial kökleri kısmen kırılmış ve alveol yuva içinde kalmıştır. Kil sıva uygulamadan önce alt ve üst çenedeki dişlerin bilinçli olarak çıkarılmasına dair örnekler Çanak Çömlek Öncesi Neolitik Evre'ye ait Jericho (Strouhal 1973), Beisamoun (Ferembach ve Lechevalier 1973) ve Tell Ramad (Ferembach 1969 ve 1970)'da da görülmüştür. Köşk Höyük'teki benzer buluntulardan anlaşılacağı üzere dişlerin ölüm sonrası bilinçli olarak çıkarılma adeti Geç Neolitik Evre'de de devam etmiştir. Böyle bir uygulamaya bazı kafataslarında neden gerek duyulmuş olabilir? Yüzün kil ile şekillendirilmesinden önce tüm alt ve üst çenedeki dişlerin çıkarılmasında acaba estetik ya da ritüel bir amaç mı güdülmüştü? Bunun gibi birçok sorular akla getirilebilir.

Burun, göz, kaş, kulak ve ağız gibi yüz hatları kil hamuru kullanılarak ölü adeta yeniden canlandırılırken kafatasının geri kalan kısmı da belki saç ya da bitki saplarından hazırlanan bir başlıkla kaplanıyordu. Ancak tüm bu malzemeler zamanla çürüyüp yok olacağından sadece bir tahmin olarak kalmaktadır.

Geç Neolitik Evre'nin II. ve III. katlarında tanık olduğumuz kil sıvalı insan başlarına Köşk Höyük'te Kalkolitik çağdan itibaren rastlanmaması dikkate alınırsa bu ilginç ritüel davranışın yöre halkınca zamanla terk edildiği düşünülebilir. Belki de bu adeti uygulayanlar başka yörelere göç ettiler.

Kimdi bu kil sıvalı kafataslarının ait olduğu insanlar? Seçkin ve ayrıcalıklı soydan gelen bir kesimin temsilcileri miydi? Köy içinde saygınlığı olan kimseler miydi? Silistrelî

(1989), Bienert (1991) ve Özbek (1988, 2005a)'in düşündüğü gibi Yakın-Doğu'da Çanak Çömlek Öncesi Neolitik Evre'de gördüğümüz *kafatası kültürü*'ne paralel olarak ortaya çıkan bir *ata kültürü* ile mi karşı karşıyayız? Kafatası kültürüne dair en güzel örneği bize Çayönü Çanak Çömlek öncesi Neolitik Çağ köyü vermektedir (Özbek 1988). Gerçekten de köyün *Kafataslı Bina* olarak arkeologlarca adlandırılan (Özdoğan ve Özdoğan 1990) özel bir yapısı içinde son kullanım evresinde çocuk, kadın ve erkeğe ait en azından 70 kadar insanın kafatası bir avlunun kuzey kısmında yer alan üç küçük oda içerisinde bulunmuşlardır. Bu kafataslarının özel mekanlarda gövdelerinden ayrı olarak saklanması temelinde yatan neden tam olarak bilinmese de köy halkının gözünde bu kafataslarının ait olduğu kişilerin mutlaka saygın ve önemli bir yeri vardı. Günümüzde Okyanusya'da yaşayan bazı geleneksel topluluklarda insan beyni güç, kudret ve iktidarın simgesi olarak kabul edilir. Dolayısıyla, vücudun en önemli organıdır ve kafatası da bu organı barındıran bölge olduğu için ölü gömme törenlerinde ya da ritüel amaçlı uygulamalarda gövde iskeletlerinden alınıp kutsal olarak kabul edilen mekanlarda saklanır. Kabile fertlerinin gözünde bu yerlerin sembolik bir anlamı vardır. Kuşaklar boyu bu ortak manevi değerler korunur ve gözetilir (Glory ve Robert 1947).

Köşk Höyük'te, ister kil sıvalı isterse kil sıvasız olsun tüm kafatasları tek ya da grup halinde özel bir odada özenle korunmuşlardır. Bu uygulamada cins ayrımı da yapılmamıştır. Bu kafataslarının temsil ettiği kişiler arasında bir soy bağının olup olmadığı da ayrıca merak konusudur. Bu da ancak kafatası kemiklerinde gerçekleştirilecek olan eski DNA analizi ile mümkün olabilir. Yakın-Doğu'daki Neolitik yerleşmelerde gün ışığına çıkarılan benzer örnekleri inceleyen araştırmacılar bu uygulamaya değişik yorumlar getirmişlerdir. Örneğin Garfinkel (1994)'e göre kil ya da alçı sıvalı kafatasları ritüel bir değeri olan kült objeleri olup korundukları ve teşhir edildikleri mekanlar böyle bir aktivitenin yerine getirildiği merkezlerdir. Bu yorum Silistreli (1989)'nin *ata kültürü* yaklaşımına uygun düşmektedir. Bonogofsky (2004) ve Bienert (1991) kil sıvalı kafataslarının konulduğu odanın bir tür tapınma merkezi olabileceğini ileri sürerler. Verhoeven (2002)'e göre kil ile sıvanan insan yüzünün yöre halkı nezdinde sembolik bir anlamı olmalıydı; araştırmacı, bu kafataslarının ait olduğu kişilerin köyde herkes tarafından saygınlığı kabul edilen ortak mistik değerler olduğu ve bu ortak hafızanın kuşaktan kuşağa aktarıldığını, canlı tutulduğunu ve belirli bir süre sonra da unutulup gittiğini ileri sürmektedir.

Sonuç olarak, Yakın-Doğu'da Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik (B) Evresi'nde (zamanımızdan 9500 yıl önce) ilk örneklerine rastladığımız, Köşk Höyük'te ise Çanak Çömlekli Neolitiğin Geç Evresi'nde (zamanımızdan 7000 yıl önce) tekrar karşımıza çıkan ilginç ve o ölçüde de tuhaf ölü gömme adeti bu yerleşmenin II. ve III. yapı evrelerinde varlığını sürdürmüştür. Köşk Höyük'te Kalkolitik çağdan itibaren sıvasız ya da sıvalı hiçbir insan kafatasına rastlanmamıştır. Yazının olmadığı tarihöncesi çağlardaki birçok adet gibi insan yüzünü kil ile şekillendirerek ölümsüzleştirme uygulaması da içerdiği nice sırlarla birlikte geçmişin karanlık sayfalarına gömülüp gitmiştir.

Kaynakça

- Arensburg , B. ve Hershkovitz I. (1988). Neolithic human remains in Nahal Hemar Cave. (edit. O. Bar-Yosef, ve D. Alon). *Atiqot* 18. (pp. 50-58). Israel Department of Antiquities and Museums. Jerusalem.
- Bass, W.M. (1987). *Human Osteology*. Third edition. No.2, Missouri Archaeological Society.
- Bienert, H.D. (1991). Skull cult in the prehistoric Near East. *Journal of Prehistoric Religion*. 5, 9-23.
- Bonogofsky, M. (2004). A bioarchaeological study of plastered skulls from Anatolia: new discoveries and interpretations. *International Journal of Osteoarchaeology*. 15, 124-135.
- Brothwell, D.R. (1981). *Digging up Bones*. British Museum (Natural History), Oxford University Press.
- Butler, C. (1989). The plastered skulls of Ain Ghazal: preliminary findings. (edit. I. Hershkovitz). *BAR International Series*,508, 141-145.
- Ferembach, D. (1969). Etude anthropologique des ossements humains Neolithiques de Tell Ramad (Syrie). *Annales Archaeologiques Arabes Syriennes* 19, 49-70.
- Ferembach, D. (1970). Etude anthropologique des ossements humains neolithiques de Tell Ramad (Syrie). *L'Anthropologie*, 74, 247-254.
- Ferembach, D. ve Lechevalier, M. (1973). Decouvertes de deux cranes surmodeles dans une habitation du VII eme millenaire a Beisamoun (Israel). *Paleorient* I. 223-230.
- Ferembach, D., Schwidetzky, I. ve Stloukal M. (1979). Recommandations pour determiner l'age et le sexe sur le squelette. *Bulletins et Memoires de la Societe d'Anthropologie de Paris*, 6, 7-45.
- Garfinkel, Y. (1994). Ritual burial of cultic objects: the earliest evidence. *Cambridge Archaeological Journal*. 4 (2), 159-188.
- Glory, A. ve Robert, R. (1947). Le culte des cranes humains. *Bulletin et Memoires de la Societe d'Anthropologie de Paris*. Tome VIII. 114-133.
- Goren, Y., Goring-Morris , A.N. ve Segal, I. (2001). The technology of skull modeling in the Pre-Pottery Neolithic B; regional variability, the relation of technology and iconography and their archaeological implications. *Journal of Archaeological Science* 28. 671-690.
- Goring-Morris, A.N. (2005). Life, death and the emergence of differential status in the Near Eastern Neolithic: evidence from Kfar Hahoreh, Lower Galilee, Israel. (edit. J. Clark). *Archaeological Perspectives on the Transmission and Transformation of Culture in the Eastern Mediterranean*. (89-105). Council for British Research in the Levant/Oxbow Books, Oxford.
- Hodder, I. (2005). New finds and new interpretations at Çatal Höyük. *Anatolian Archaeology* 11, 20-22.
- Kuijt, I. (2008). The regeneration of life, Neolithic structures of symbolic remembering and forgetting. *Current Anthropology* 49 (2), 171-197.
- Lechevalier, M. (1978). *Abou Gosh et Beisamoun*, Association Paleorient: Paris.
- LeMort, F., Özdoğan, A.E., Özbek, M. ve Erdal , Y.S. (2000). Feu et archaeanthropologie au Proche-Orient (Epipaleolithique et neolithique). *Paleorient* 26 (2), 37-50.
- Masset, C. (1982). *Estimation de l'Age au Deces par les Sutures Craniennes*. These de Doctorat es Sciences. Universite Paris VII.
- Mellaart, J. (1967). *Çatal Hüyük*. Mc Graw Hill, New York.

- Molleson, T., Andrews, P. ve Boz, B. (2005). Reconstruction of the Neolithic people of Çatal Hüyük. (edit. I. Hodder) *Inhabiting Çatal Hüyük*. Vol. 12, (279-300). British Institute of Archaeology at Ankara.
- Ortner, D.J. ve Putschar, W.G.J. (1985). *Identifications of Paleopathological Conditions in Human Skeletal Remains*. Smithsonian Institution Press.
- Özbek, M. (1988). Culte des cranes humains a Çayönü. *Anatolica*. 15, 127-137.
- Özbek, M. (2005a). Neolitik toplumlarda baş ve tüm bedeni alçılama geleneği: Anadolu ve Yakın-Doğu'dan bazı örnekler. *TUBA-AR*. 8, 127-136.
- Özbek, M. (2005b). Körtik Tepe'de (Akeramik Neolitik Köy) İnsan Sağlığı. 20. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. 41-52.
- Özbek, M. (2007). *Dülden bugüne insan*. İmge Yayınevi. İkinci Baskı.
- Özdoğan, M. ve Özdoğan, A. (1990). Çayönü: A conspectus of recent work. (edit. O. Aurenche, M.C. Cauvin ve P. Sanlaville). *Prehistoire du Levant*. (387-396). CNRS. Lyon. Fransa.
- Özkan, S.; E. Faydalı; A. Öztan . (2001). Köşk Höyük 2001 Yılı Kazıları. 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. 335-342.
- Öztan, A. (2002). Köşk Höyük. Anadolu arkeolojisine yeni katkılar. *TÜBA-AR*:5, 55-69.
- Öztan, A., F. Açıkgöz; S. Özkan; M. Ereke; B.S. Arbucle (2006). 2005 Yılı Köşk Höyük kazıları raporu. 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. 2, 529-548.
- Öztan, A.; Özkan S., Açıkgöz F. ve Arbucle, B.S. (2007). 2006 Yılı Köşk Höyük kazıları raporu 29. *Kazı sonuçları toplantısı* 2, 117-136.
- Rollefson, G.O. (1985). The 1983 season at the Early Neolithic of Ain Ghazal. *National Geographic Research* 1, 44-62.
- Silistreli, U. (1985). 1984 Köşk Höyük kazısı. *Anatolian Studies*. 34, 223-224.
- Silistreli, U. (1986). 1985 Köşk Höyüğü. VIII. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. 1, 173-179.
- Silistreli, U. (1989). Les fouilles de Köşk Höyük. (edit. K. Emre, B. Hrouda, M.J Mellink ve N. Özgüç). *Studies in Honor of Tahsin Özgüç. Anatolia and The Ancient Near East*. (461-463). Ankara.
- Simmons, A., Boulton, A., Butler , C.R., Kafafi, Z. ve Rollefson, G. (1990). A plaster skull from Neolithic Ain Ghazal, Jordan. *Journal of Field Archaeology* 17, 107-110.
- Simmons, A., Kolska Horwitz, L. ve Goring-Morris, A.N. (2007). What ceremony else? And the ritual treatment of the dead in the pre-pottery Neolithic B mortuary complex at Kfar Hahoreh, Israel. (edit. M. Fearman, L.K. Horwitz, T. Kahana, U. Zilberman). *Faces from the Past. BAR International Series*, vol. 1603, 109-115.
- Stordeur, D. (2003). Les cranes surmodeles de Tell Aswad (PPNB, Syrie), premier regard sur l'ensemble, premieres reflexions. *Syria* 84. 5-32.
- Strouhal, E. (1973). Five plastered skulls from pre-pottery Neolithic B. Jericho. *Anthropological Study, Paleorient*. 231-247.
- Ubelaker, D. (1989). *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis and Interpretations*. Adline, Chicago.
- Verhoeven, M. (2002). Ritual and ideology in the Pre-pottery Neolithic B of the Levant and Southeast Anatolia. *Cambridge Archaeology Journal* 12, 233-258.
- Wright, G.R.H. (1988). The severed head in earliest Neolithic times. *Journal of Prehistoric Religion* 2, 51-56.
- Yakar, J. ve Hershkovitz, I. (1988). The modeled skulls in Nahal Hemar Cave. (edit. O. Bar Yosef ve D. Alon). *Atiqot* 18. (59-63). Israel Department of Antiquities and Museums, Jerusalem.